

Branko Despot: Horizonti absoluta

K indiskutabilni diagnostiki nihilizma.

Zagreb: Cekade, 1989

BOGOMIR NOVAK

V pričujoči knjigi najde bralec tri zaključne sklope problemov. V prvem obravnava avtor vidike dejanskosti ali situacije filozofije; v drugem 1. prostor: filozofija, možnost, dejanskost, 2. dan: Hegel v udejanjenju filozofije. Marxova metafizika in proletariat ali samozavest nihilizma in 3. noč: metafizika kot problem biti-kaj je vprašanje; v tretjem čas: filozofija v svobodni historiji in zgodovini. V Predgovoru k drugi razširjeni in zaokroženi izdaji dobi bralec potreba pojasila za razumevanje teksta. Za razliko od absolutnega vidika znanstvene metafizike sledi Despot vidike absoluta, ki vidi sam sebe v teoretični čistosti. Kar pride na dan kot dano, se lahko afirmira, negira, reformira, transformira. Izvorno življenje doživlja asolutiziranje kot tok boleznih biti, ki jo imenujemo nihilizem. To pa ni bolezen v prenešenem smislu kot 'bolezen kulture', 'propad Zahoda', 'kriza meščanskega sveta' in 'deviacija socializma'. Dejansko bolezen vidi kot bolezen resnice. Ta bolezen je v vidokrogu (horizontu : op. prev.) absoluta, kakor se doživlja v absolutni svobodi (causa sui).

Avtor prične svojo (samo)refleksijo z vprašanji, kaj je odgovornost, kaj je intelektualcec in kaj je danes ali današnjica (sedanjost? : op. prev.). Vsa tri vprašanja imajo svoj 'koren' v vprašanju, kaj je odgovornost oz. kako je možno biti odgovoren, ali kdo je 'subjekt' odgovornosti. Ali je odgovoren bog v svoji božanskosti, narava v svoji naravnosti in/ali družba v čisti družbenosti? Človek v svoji človečnosti? Na kaj se odgovornost nanaša - na politiko, prihodnost, zgodovino? Odgovornost je v ontološkem smislu to, kar omogoča skladnost mišljenja in dejanskosti. Bit odgovornosti predhaja resnici kot adekvaciji. Zato intelekt šele sebe vzpostavlja v intelektualnosti, tj. v utemeljevanju v odgovornosti biti. Ne gre za 'svobodno lebdečo inteligenco', ampak za 'vezano'. Razumevanje biti (Seinsverstaendnis pri Heideggerju) omogoča samorazumevanje intelektualcev, ki po utemeljevanju v biti oz. v njeni breztemeljnosti sploh obstajajo. Vezanost intelektualca ni mišljena v smislu faktov, informacij in dokumentov, kar je že empirično-ontična stran problema, ampak vezanost na odgovornost biti. V tem je zavezujočnost njegove svobode. Razredna zavest je zavest o razredu, 'ki ni nič, a hoče biti vse'. Po Despotu je Marx 'samozavest o absolutni bedi imenoval proletariat'. Današnjost (sedanjost) je dan sveta oz. takšen čas, ki izhaja iz

svetovnih možnosti bitij. Nietzsche je današnjost videl kot nihilizem. Kaj lahko reče svetovni človek (že Kantov Weltmann) o svetlobi oz. odprtosti današnjega svetovnega dneva? Intelektualec kot filozof lahko reče 'Amor intellectualis Dei', sicer pa lahko fihtejasko ugotovi, da kdor slabo filozofira, slabo živi. Kdor nima 'priložnosti', da bi udejanjil svojo filozofijo človeško, družbeno in zgodovinsko, ta igra dvojno igro misli in dejanja, pri čemer se izkažeta lažna tako misel kot dejanje (Despot, 24). Po avtorjevi metodološki digresiji principielno ne gre za notranjesocialistične distinkcije, ampak še prej za zunanje. Gre za zgrešitev 'metapolitičnosti' značaja socializma (Despot, 26). Če bi se kje morala pokazati človekova odgovornost, je to prav gotovo v besedah in dejanjih oz. delu. Kaj je prej, besede ali dejanja? Nekateri zagovarjajo eno, drugi pa drugo. Morda ni niti eno niti drugo. Naša (socialistična) slabost je bila v tem, da nismo govorili tega, kar smo delali, in obratno. Despot piše o slabi neskončnosti metamorfoz dela: delovni stroj, orodje, delovni človek, družba dela, delovna skupnost, delovna znanost. Vprašanje je, ali lahko logos dela preseče to delo, kot v Heglovem panlogosu. Vprašanje je, ali delo izhaja iz človekove (odtujene) delazmožnosti. V birokratizaciji sveta gre za pervertirano delazmožnost in redukcijo zavezanosti določenemu delu bivajočega. Izhodišče pa je proces. Od zunaj determinirana proizvodnja je lažna. Šele tista, ki je avtodeterminirana, vsebuje svoj lastni hiletični moment. Kaj je za koga prej - delo ali govor, ergon ali logos? Za proletariat je prej beseda kot ukaz, za kapitalista pa delo kot izvršitev. Stari Grki so poznali poiesis, niso pa poznali učinkovitosti (Wirkung). Avtor je sintetično označil moderno delo kot 'hile(morfis)tično samoprodukcijo. Spomnimo se, da je še za Marxa v Kapitalu delo menjava materije (Stoffwechsel). Hiletičnost je v potrebi in v dobrinah za zadovoljitev potreb. Potrebno misli avtor najprej v njeni potrebnosti in ne v njenih običajnih predikatih. Kriterij resničnosti biti je sedaj v ideo-hyle-telo-kinetičnem principu. Cilj dela je bogastvo - ne kot inertia, ampak kot proces, kriza. Bogastvo je v sistemu potreb. Človek s svojim delom proizvaja tako naravnost kot človečnost. Na to kaže formula naturalizem - humanizem.

Despot razmišlja tudi o vlogi znanstvenega dela, ki je obenem svoboda in služnostna/suženjska. Znanost ni samo največ, ampak tudi najmanj, kar človek lahko doseže. Zakaj znanosti danes ne simbolizira več niti heraklitski ogenj, ki se po merah užiga in ugaša, niti prometejski ogenj (ampak predvsem prometejski sram po G. Andersu), niti platonsko sonce, niti Marxov živi ogenj dela? Odgovor se zdi enostaven: družba, ki ji znanost pripada, ni znanstvena skupnost. Problem pa je globlji: gre za celovito prediciranje predikatov; za udejanjaje ideje znanosti oz. znanstvenosti znanosti v resnični skupnosti; za položaj in vlogo znanosti v kontekstu in navzkrižju s prevladujočimi in nastajajočimi vrednotami družbe¹. Despot ni izpostavil problema odnosa med transcendo in imanenco znan(stven)osti, s tem pa tudi ne še več drugih občutljivih vprašanj: ali znanstveni causa sui pomeni nujno tudi avtonomijo znanosti; ali je le-ta znanosti v najširšem smislu kot filozofiji zgolj imanenten, ali pa predvsem transcendenten kot potrebnost potreb; kakšen je odnos med avtonomijo znanosti in avtonomijo njenih (sprevrnjenih?) inštitucij; odnos med znanostmi in politiko kot ne le najvišjo, ampak tudi najnižjo obliko prakse. Skoraj ni potrebno poudarjati, da je politika, ki zastopa zaprte ideologije, destruktivna.

¹ Primerjaj Kim, Andrej (ured.) (1988), Znanost v družbenovrednotnem svetu. Zbornik, Ljubljana, DE.

Princip znanosti je v kriteriju in krizi njene avtonomnosti, zato ostaja odprto vprašanje, ali znanosti pripada kakšna institucija ali ne. To je po Despotu njeno vprašanje. Platon je univerzo utemeljil v najvišji stopnji človekovega spoznanja, Kant pa v človekovi naravi. Univerza, ki ni utemeljena v ideji, je mrtva. Danes plešejo interdisciplinarne znanosti mrtvaški ples okrog ugaslega ognja univerze (Despot, 49). Aristotel, Hegel in Marx so vsak na drug način izhajali iz teze, da je življenje dejanskost uma. Iz te zasnove Marx izpeljuje zahtevo po odpravi filozofije in z jo vred ne-umne dejanskosti in ne-dejanskega uma. Resnica dela je hiletična samoproizvodnja (Despot, 69). Despot poudari pomen Marxove kritike Hegla, v kateri se človek izkaže kot naravno bitje, vendar ne več kot ontološka danost, kot v stari metafiziki, ampak z delom v ergološkem smislu samopostavitve. Ergologija ni kozmologija, ontologija ali antropologija. Je pa absolutna znanost o delu, o tem, kako se človek konstituira v svoji naravnosti in humanosti (Despot, 72). Ker ne potrebuje boga, ni teološka. S tem je presežena Heglova ontologija. Despot kljub temu razmišlja o Marxovi metafiziki. Ideja o samogibni materiji je za tradicionalno metafiziko nemožna. Če pa to idejo hočemo razumeti, moramo spremeniti teorijo resnice. Gre za samovsklajevalno odgovarjanje v samodejavnosti. Ustreznost ni dana, ampak je postavljena. Zato tudi delo ni neposredni hylemorfistični proces, ampak zgodovinsko posredovana menjava materije v določeni družbeni obliki. Četudi daje drugačen videz. Samospremenjanje (Selbstveränderung, metabole) iz nedejanskosti v dejanskosti in moč pomeni paideia. Poiesis postane autoprodukcija. Hyle kot usia je za Marxa dejansko bogastvo, in ne ideja (sama). Družba dela je dejanskost kapitala. Causa efficiens kapitala je delavec oz. delovna sila. Tu pa je točka odtujitve. Najvišja oblika prakse, v kateri je celota bivajočega, je politika. Primat družbenosti pomeni subjektiviranje materije. Marxova metafizika je usio-hiletika oz. usio-ideo-logika (Despot, 95). Despot meni, kot pri nas Stres², da sta tako Hegel kot Marx misleca absolutne svobode; Hegel jo misli iz ideje, Marx pa iz materije. Spinozov causa sui identificira tako Marxa in Hegla, kot tudi vse novoveške mislece. Na osnovi te predpostavke ni težko zaključiti, da je novoveški vzpon tako ekonomske kot pedagoške misli samo diferenciran vidik samodejavnosti. Za razliko od njegovih predhodnikov, ki mislijo novo večnost, misli Marx večno novo (Heraklit!) kot prihodnje in možno, ker je causa sui šele v zgodovinskosti kot 'psihologiji človekovih ustvarjalnih sil'. Marxov metafizični obrat je v tem, da zanj mišljenje ni mišljenje ideje, ki se izkazujejo kot 'carstvo nujnosti', ampak mišljeje prakse kot samodejavnosti radikalno drugega. Marx je kot ontološko potrditev človeka navedel praktično ljubezen in ne ljubezen intelekta, kot Spinoza.

Ovire pri nastajanju subjekta (Selbstwerden) so v odtujitvi, ki je deprivacija (gr. steresis, lat. privatio) človekovih lastnih sil. Proizvodnja kapitala je brezdušna s stališča 'kritike religije' kot pogoja vsake druge kritike; zato poraja revščino, nič na drugi strani. Odtujeno delo življenje privatizira. Delo, s katerim potrjuje človek svoje bistvo (Wesen) kot skupno bistvo (Gemeinwesen) ali rodovno bistvo (Gattungswesen), je svobodno. S tega stališča je razumljiva Despotova ugotovitev, da je družba človekova dejanskost, posrednik med eksistenco in esenco. Prakso absolutnega duha razumemo iz (zgodovinsko posredovane) človekove narave, ki udejanja tega duha. Nihilizem proizvodnje pa ni samo v tem, da je proletariat razred, ki ni razred posestnikov, da je

² Stres, Anton (1988), Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode. Ljubljana, DE.

človek, ki ni bogat, skupinski človek, ampak je tudi v tem, da delo zase ni hkrati delo za drugega in da univerzalna menjalna vrednost dela še ni njegova dejanska uporabna vrednost. Prav zato proletariati še ni vse, kar je možno udejanjiti v zgodovinskem (ne predzgodovinskem, meščanskem) horizontu. Glavni problem je v tem, kako lahko proletariati na osnovi nivelizirane, standardizirane razdrobljenosti proizvodnje pride do sintetične, celovite zavesti. Izobraževanje (Bildung), ki je v funkciji tehnološkega napredka, ni primeren cilj.

Proletariati je znanilec novega sveta le tedaj, če mu pomeni kritika obstoječega (samo) sredstvo za spremembo sveta, čigar realnost predstavlja dehumanizirano udejanjanje boga. Proletariati lahko oblikuje razmere po človeško samo s pomočjo pozitivnega znanja o človekovi generični naravi, od katere je depriviran. Njegova svoboda je tako kot znanje dvostranska: svoboda od dosedanjega (izkoriščevalskega) načina proizvodnje in svoboda za ustvarjalno celostno proizvodnjo. Cilj je duhovna proizvodna skupnost (Despot, 112). Danes še vedno razlikujemo med filozofskim in empiričnim pojmom proletariata. Filozofski pojem opravičuje dejstvo, da so filozofi intelektualci proletarci.

Ker človek presoja svojo človečnost po mišljenju svobode, si bomo ogledali tako pojmovanje tudi zato, da bi dopolnilno osvetlili probleme, ki smo jih zastavili. Znano je, da se pojem svobode pojavlja v različnih kontekstih evropskega duha³. Pri nekaterih teoretikih prevladuje komponenta svobode od, pri drugih pa svoboda za. Despot skupaj s Spinozo, Schellingom in Nietzschejem misli svobodo pred obema konotacijama.

Despot razlikuje tri dimenzije svobode pri treh mislecih. Pri Marxu je svoboda hkrati nastajanje narave za človeka in človeka za naravo, pri Kierkegardu ustvarjanje človeka-boga, pri Nietzscheju pa je teo-antropo-kozmično hotenje samega sebe. Despot misli svobodo pred njeno osmislitvijo od in za nekaj, ker šele omogoča odnos med afirmacijo in negacijo. Po Spinozovi formuli je svoboda index sui et falsi, ker misli samo sebe in je svoja lastna resnica (Despot, 142). Po Schellingu svoboda ni nič drugega kot absolutni subjekt sam v samopostavitvi in ni njegov predikat. Pri Schellingu se kot svetovni duh konstituira v sistemu transcendentnega idealizma. Za svobodo je značilen ekstasis, izstop. To pomeni, da je pred, skozi in preko vsakega sistema v večni prihodnosti (Despot, 144). Svoboda je v herojskem aktu anihilacije-osvobajanja od ne-svobode. Da bi to mogla (Seinkönen), mora sebe hoteti (Seinmüssen). Svoboda misli, hoče in proizvaja samo sebe, kar je že vsebina Fichtejevega absolutnega jaza⁴. Človek zaslužuje svobodo, ko jo hoče spremeniti v svojo svobodo s tem, kar bi ta lahko bila, a ni. Negacija svobode ni v človekovi končnosti in telesnosti (kakor to opredeljuje tradicionalna metafizika), ampak jaz, ki se postavlja s pomočjo svobode na mesto svobode. Svoboda ne more biti sredstvo upiranja proti ne-jazu. Svoboda ni reduktibilna na individuum, osebnost, narod, razred, rod, državo, epoho, kulturo, človeštvo in tudi ne na znanstveno resnico. Procesna, komunikativna svoboda pomeni vedno odnos sebe do drugega in interakcijo med obema, kar pa svobodo relativira. Do tega zaključka Despot ne pride, pač pa meni, da smo hote ali nehote inficirani z absolutno svobodo. To pomeni uničiti svojo smrt (Anichilisationsakt) za življenje v nič. Nasproti Leibnizovemu nihilističnemu vprašanju - zakaj nekaj je, se vprašajmo, zakaj nič sploh je. Na vprašanje,

³ Zgodovinski pregled pojmovanj svobode glej v Ritter, Joachim (1972), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 2: D-F. Stuttgart, Schwabe & Verlag Basel, str. 1064-1097.

⁴ O težavah pri pojmovanju absolutne svobode glej knjigo Štrajn, Darko (1987), *Subjekt svobode*. Ljubljana, DE.

kaj je od česa odrešeno oz. odvezano (ab-solutus), dobimo odgovor v razliki med pogojenim in brezpogojnim. Po krščanski religiji posameznik žrtvuje svoje končno življenje za večno. Samo tisti, ki je vse zapustil, je našel temelj samega sebe, ker se je znašel sam s svojo neskončnostjo. Samo za človeka kot smrtno bitje je svoboda najvišja resnica in cilj, ki presega njega samega⁵. Po Nietzscheju je značilna za nadčloveka. Misliti nedoločeno svobode izven metafizične trodimenzionalne (človek-narava-bog), tetrakavzalne (causa formalis, causa materialis, causa efficiens, causa finalis) strukture sveta pomeni priznati njeno indeterminiranost nasproti njeni intramundani-znotrajsvetovni determiniranosti. Odrešeni absolut je tedaj sam brez boga in brez identitete subjekta, 'onkraj dobrega in zlega, eksistence in esence', soočen s kontingentno pojavnostjo sveta. Znotrajsvetovna svoboda je v odnosu "od-za" vedno vezana na nekaj in je zato relativna, minljiva, izvensvetovna pa je zavezana "zgolj nič" kot spontana in absolutno čista. Doslej se je v metafiziki ekstramundanost v svetu preslikala kot težnja sveta navzgor k božanskemu liku. V tem smislu je neskončnost kot pogoj končnosti ostala nevprijetna celo pri Marxu, ki je iz te predpostavke izpeljeval zgodovinsko odprtost človeka, v kateri se predzgodovinska opozicija biti in nič obrne v nastajanje - proces bogatenja. Causa sui je nek krmar, bog, ki se umakne iz sveta že pri Platonu. Danes živimo v svetu, ki so ga bogovi zapustili, zato se mora sam uravnavati autoregulacijsko. Krmar je kot vzrok svoje esencialne eksistence, ki jo strukturirajo širje vzroki kot moč, ki sama sebe hoče v samokreaciji in samonamenskosti. Zato opredeljuje Despot svetovnost sveta kot samega sebe producirajočo identiteto čiste eksistence in čiste esence (Despot, 158). Dejanskost je umna, ko jo um proizvede v duhovni proizvodnji, tedaj v avtonomnosti in ne v heterogenosti sveta. Svoboda je nujna v imperativnosti vseh bitij k osvobajanju. Ideja je v tem, da mora iti nad-človek preko vsake najvišje zamišljene človečnosti in avtentične eksistence (Despot, 160, 161). Koncepta svobode pa ne smemo spremeniti v religijo bodočnosti. Potrebno pa je odpraviti notranjesvetovne parcele, da bi prišli do samonamenskega odnosa človeka do narave in s tem do osvoboditve dela.

⁵ O pojmu absoluta glede na relacije: končno-neskončno; bit-bivajoče; transcendenca imanenca; temelj-breztemeljno glej v Krings, Hermann (Hrsg.) (1973), *Handbuch philosophischer Grundbegriffe*. München, Kösel Verlag, str. 1-20.